

ARCHITEKTŪROS POLITIKOS APRAIŠKOS LIETUVOS TARPUKARIO (1918–1940 m.) PERIODIKOJE: TARP REPREZENTACIJOS IR SOCIALINIO TEISINGUMO

Vaidas Petrulis

*Kauno technologijos universitetas, Architektūros ir statybos institutas,
Tunelio g. 60, LT-44405, Kaunas, Lietuva, el. paštas: vaidas_petrulis@yahoo.com*

Įteikta 2009-03-16

Santrauka. Straipsnis skirtas Lietuvos tarpukario laikotarpio (1918–1940) teorinio diskurso analizei. Tekste, remiantis periodikoje publikuotais straipsniais, skirtais architektūros temoms, siekiama pažvelgti į šio periodo architektūrinės minties palikimą. Dėmesio objektu pasirinkta viena iš svarbesnių architektūrinio diskurso temų – architektūros ir politikos sąsajos. Išskiriami keli to meto spaudoje dominavę architektūros ir politikos sąveikos aspektai: valstybės erdvinės reprezentacijos problematika (kaip globalios, ideologinės politikos apraiška) bei socialinio būsto problematika (kaip lokalia, į tiesioginius sprendimus orientuotos politikos apraiška). Nustatyta, kad reprezentacinėje plotmėje dominuojanti teorinė pozicija – „tautinio stiliaus“ paieška. Socialinei, politizuotai modernizmo teorijai būdingi aspektai daugiausiai reikėsi menčiau teoretizuotose diskusijose apie „pigų būstų kolonijų“ kūrimą.

Reikšminiai žodžiai: tarpukaris, architektūros teorija, architektūros politika, tautinis stilius, pigus būstas, modernizmas.

Įvadas

Lietuvos tarpukario architektūrologinių tekstų analizė, kol kas gana nauja, Lietuvoje menkai plėtota architektūros istorijos tema. Tyrimo objektu tradiciškai pasirenkant vieną ar kitą materialiojo paveldo aspektą, tekstai paprastai pasitelkiami kaip papildymas prie materialųjų bei ikonografinių šaltinių. Tačiau, kaip pastebi britų architektūrologas Adrian Forty, šiuolaikiniame pasaulyje „architektūra yra trinarė sistema, kuri susideda iš statinio, jo vaizdo (piešinio, fotografijos) ir jį lydinčio diskurso“ (2004: 13). Tad ir Lietuvos tarpukario architektūrinio diskurso tyrimai galėtų tapti savarankiška architektūros istorijos studijų dalimi. Tai paskatintų architektūrą suvokti kaip integralią kultūros istorijos dalį, o to meto tekstus, kurie yra lietuviškosios architektūrinės savivokos metraštis, kaip integralią kultūros paveldo dalį.

Įdomu, kad panašios pozicijos atgarsių galėtume rasti ir tarpukario teoriniuose darbuose. Antai A. Jokimas teigia: „klausimus „kaip pagyvinti kultūrinį gyvenimą Lietuvoje, ką reikia daryti, kad statomi namai būtų gražūs“, galima iškelti greta kitų klausimų,

susijusių su kitų mūsų kultūros šakų pasireiškimu: „ką daryti, kad būtų paišomi geri paveikslai, kad būtų rašomos geros operos ir kiti teatraliniai veikalai, kad būtų rašomos geros knygos ir t. t.“ (Jokimas 1940: 44). Bendrasis kultūrinis architektūros pradas pabrėžiamas ir Lietuvos atstatymo komisariato (LAK) dokumentuose, pabrėžiant, kad „tautos kultūra pasireiškia per jos gyvenimo būdą“ (Kelermleris 1922). Kitaip tariant, kultūrologinis požiūris į architektūrą vertintinas tiek kaip šiuolaikinė metodologinė nuostata, skatinanti atsigręžti į tekstus, tiek kaip autentiškas laikotarpio architektūrinės savivokos bruožas. Šiame straipsnyje aptarsime tik vieną šios plačios temos aspektą – architektūros ir politikos santykį, kurį galima interpretuoti kaip vieną ryškiausių architektūrinės kultūros fenomenų.

Užsibrėžus tikslą pažvelgti į tarpukario architektūrą per architektūrinės politikos pjūvį, visų pirma tenka atsakyti į klausimą, iš kokios perspektyvos vertinsime patį šios sąsajos fenomeną. Jį galima nagrinėti tiek siaurąja prasme kaip tiesmukai politinę valią

įgyvendinančius architektūros sprendinius, tiek plačiaja prasme, prisilaikant nuomonės, kad „bet kokia erdvės artikuliacija visuomet apima ir galios klausimą tiek, kiek tai reguliuoja sąveikas tarp statinio naudotojų, daro įtaką jų veikslų laisvei, leidžia jiems tapti tam tikrų stebėjimo ir kontrolės formų objektais“ (Markus *et al.* 2002: 68). Tenka konstatuoti, jog vargu ar įmanoma viename straipsnyje išsamiai išnagrinėti visas tokio sudėtingo ir daugiabriaunio fenomeno apraiškas. Tad tekste koncentruojamasi į architektūrinės politikos apraiškas spaudoje, šiuo kartu nuošalėje paliekant tiek gilesnę teisinės bazės analizę¹, tiek profesinių bei visuomeninių vienaip ar kitaip su architektūros procesais susijusių organizacijų veiklą, tiek kitas galimas politikos bei architektūros sąveikos formas ir siaurąją, ir plačiają prasme. Straipsnio tikslas – įvardinti pagrindinius architektūros ir politikos sąsajos aspektus, kuriuos galima išvelgti šio laikotarpio spaudoje.

1. Erdvė kaip politinis ženklas

Bene akivaizžiausia politikos ir erdvės santykio forma – galios reprezentacija. Prabilus apie reprezentatyviasias architektūros funkcijas, visų pirma reikia atkreipti dėmesį į takoskyrą tarp privatumo ir viešumo. Nors privataus kapitalo kuriamos erdvės taip pat vertintinos per reprezentatyvumo prizmę, šiame straipsnyje koncentruojamasi į visuomeninę architektūros politiką, kurios viena iš ryškiausių formų – tautos/valstybės reprezentacija architektūrinėse erdvėse. Čia pat turėtume išskirti ir du šiek tiek skirtingus architektūrinės reprezentacijos aspektus – funkcinę tipologiją ir reprezentatyvumo sąsajas su architektūrinės kompozicijos sprendimais. Viena vertus, tam tikri objektai buvo statomi ir suvokiami ne tik kaip valstybės funkcinių poreikių reprezentantai, tačiau turėjo ir papildomą – tautos kūrimosi, stiprėjimo bei pažangos įprasminimo dimensiją. Kitaip tariant, patys objektai kuriami ir, kas ne mažiau svarbu, visuomenei pristatomi kaip turintys ženklinę-simbolinę vertę. Kita vertus, reprezentatyvioji statinio funkcija dažniausiai yra tiesiogiai susijusi su estetiniu architektūros įprasminimu pasirenkant vienokią ar kitokią stilistiką.

¹ Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nepaisant ilgų diskusijų ir visuotinai pripažinto reikalingumo, pagrindinis architektūrą reglamentuojantis įstatymas taip ir nebuvo priimtas, paliekant galioti carinėje Rusijoje veikusių įstatymą. Tai menkina galimybę kalbėti apie aiškiai artikuliuotą valstybės architektūros politiką, kuri būtų įgavusi įstatymais ir sprendimais išreikštą formą. Kita vertus tokios valdžios iniciatyvos kaip „mūrinės Lietuvos“ planas be abejonės vertos atskiro išsamaus tyrimo.

Erdvinių darinių politizavimo formas galima sąlygiškai grupuoti pagal jų turinio atvirumą. Viena akivaizžiausių architektūrinio reprezentatyvumo apraiškų – monumentaliosios architektūros objektai, kuriuose visomis įmanomomis priemonėmis, kartais netgi peržengiant realias to meto ekonomines bei technines galimybes, siekiama išskirtinumo. Simbolinis potencialas paprastai sustiprinamas ir urbanistiniu dominavimu. Tačiau politinė prasmė čia dažniausiai išreiškiama abstrakčiomis architektūrinėmis formomis, kurios suvokėjui ne visuomet tiesiogiai suprantamos ir reikalauja atskiro paaiškinimo. Kitaip tariant, šie objektai nėra visiškai autonomiška komunikacinė sistema ir „tampa kodu, kai sujungiami su sistemomis, kurios yra už architektūros ribų“ (Markus *et al.* 2002: 8), t. y. prasmingai komunikacijai pasitelkiamas architektūrologinis tekstas. Kur kas tiesmukesnis ir menkiau nuo architektūrinių sprendimų priklausomas politinis erdvės įprasminimas – smulkiosios architektūros formos (pradedant lozungais ir baigiant paminklais) ar lengvai iššifruojami architektūrinio dekoru elementai. Tokie, R. Venturi žodžiais tariant, „adaptuoti iš egzistuojančių žodynų“ (Theories and Manifestoes of ... 1997: 55) erdvinės aplinkos elementai mūsų aptariamo laikotarpio atveju siejami su Lietuvos valstybingumu ir tautiškumu. Patys būdami simboliniais ar netgi žodiniiais tekstais politinį turinį šie objektai atskleidžia be papildomų architektūrinio diskurso priemonių.²

Kalbant apie tiesmukas erdvės ir politinio turinio sąsajas, dėmesį visų pirma patraukia tarpukario miestuose ir miesteliuose gana plačiai paplitęs reiškinys, kurį būtų galima pavadinti urbanistinės ir geografinės erdvės nacionalizavimo programa. Gatvėms, aikštėms, sodams, gimnazijoms, netgi miestams³ masiškai suteikiami Vytauto Didžiojo ir kitokie politinę prasmę turintys pavadinimai. Ideologinė tokių veiksmų prasmė ypač ryškiai atsiskleidžia palyginus su kitomis, stipriai ideologizuotomis visuomenėmis, tarkim Sovietų Sąjunga. Antai S. Grava, kalbėdamas apie sovietinių metų erdvės ideologizavimo būdus, kaip vieną ryškiausių veiksmų pamini „politiškai apgalvotus gatvių, rajonų, aikščių ir kitų viešųjų erdvių pavadinimus“ (Grava 1993: 11). Ne mažiau svarbus ir erdvės dekoravimas politiškai įprasmintais ir lengvai atpažįstamais ženklais. Be to, švenčių metu

² Abu principai neretai vienas kitą papildoma. Bene iliustratyviausias pavyzdys – „socialistinio realizmo“ architektūra.

³ Pvz., 1934 m. pastačius paminklą V. Kudirkai, Naumiestis pervadintas Kudirkos Naumiesčiu.

„miestų ir miestelių įstaigos, visuomeniniai pastatai, centrinėse gatvėse įsikūrusios parduotuvės pasipuošdavo ne tik tautinėmis vėliavomis, žalumynais, kaspinais, spalvotomis lempelėmis, bet taip pat valstybės vadovų ir Lietuvos praeities didvyrių atvaizdais“ (Jankevičiūtė 2002: 46). Galime aptikti užuominų ir apie tiesioginės politinės agitacijos atvejus, kurie, be kita ko, akcentuojami ir spaudoje. Antai aprašant kelionę į Kėdainius atkreipiamas dėmesys, kad Kėdainių geležinkelio stotį puošęs „puikus plakatas“ su užrašu „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim!“ (Uždavinys 1938). Šiuo aspektu įdomus ir Kauno karininkų ramovės pagrindinį įėjimą vainikuojantis trijų herbų (Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus) motyvas, spaudoje išaiškintas kaip karininkų priesakas, kad „rūmų šeimininkai saugoja mūsų teritorijos sienas ir niekuomet be Vilniaus nenurims“ (Ramovės ... 1937). Vilniaus temą galima atsekti netgi kryžių, kurie, anot A. Varno, „yra savo rūšies mūsų piramidės“ (1925: 81), statyboje: „pieno perdirbimo būvės Alančių punkto gyventojai, minėdami to punkto dešimties metų sukaktį, pastatė Alančių kaime gražų Vilniaus kryžių“ (Nameliai ... 1937: 11). Tad galima daryti išvadą, jog smulkieji, tekstualiai atviri bei lengvai suprantami erdvės politinio įprasminimo atvejai buvo gana intensyvuose reiškinyse, tam tikrais atvejais sulaukęs paminėjimų ir spaudoje.

Kaip būdingą atviro erdvės politiškumo pavyzdį būtina paminėti ir paminklus bei reprezentacines aikštes. Visais laikotarpiais tai buvo populiarūs ir iliustratyvi forma architektūrinėmis-urbanistinėmis priemonėmis išreikšti politinę valią. Ne išimtis ir tarpukario Lietuva. Paminklai intensyviai statyti tiek laikinojoje sostinėje (vien ko vertas Vytauto Didžiojo paminklas, stovėjęs Panemunėje), tiek mažuosiuose miesteliuose. Vytautui Didžiajam, nepriklausomybės, žuvusiems nepriklausomybės kovose atminti bei kitoms progoms skirti paminklai religinių gyventojų sąmoningumą akivaizdžiai siekė papildyti tautiniu. Neužmiršta ir politinėms bei reprezentacinėms reikėms skirtų paradinių aikščių būtinybė: „aikštė Žaliajame Kalne prie Aušros gatvės yra manoma paskirti kariuomenės paradams ir viešiem susirinkimams“ (Jokimas 1924: 8)⁴. Senosios aikštės taip pat neretai „perspalvino naujomis ideologinėmis prasmėmis“ (Kančienė 2006: 72). Mažesniuose miesteliuose šalia paminklų taip pat neretai aptiksime ir didesnio ar mažesnio mastelio skverus, kurie tarnavo tam pačiam tikslui. Visgi tokios gan tiesmukos poli-

tikos apraiškos erdvėje, periodinėje spaudoje dažniau pasirodydavo tik kaip fakto konstatavimas, neišprovokudavęs platesniu teorinių diskusijų. Kitaip tariant, šių erdvių reikšmės pateiktos atviri, suvokiamos tarsi savaime, nepriklausomai nuo jas lydintio diskurso.

Monumentaliosios architektūros politinis įprasminimas neatsiejamas nuo paaikškinančio teksto: „pašventintieji [Prekybos, pramonės ir amatų] rūmai galės pas mus būti tam tikru simboliu. <...> namai buvo pradėti statyti, pastatyti ir iškilmingai atidaryti tik <...> pradėjus prekybą, pramonę ir amatus Lietuvoje tvarkyti naujais – valstybiniais korporatyviniais pagrindais“ (Valstybės ... 1939: 1). Tiesa, skirtingai nuo griežto totalitarinio režimo šalių, šios politinės reikšmės spaudoje galėjo būti ir kvestionuojamos: „reiktų pagalvot, ar tos sumos (bent iš dalies), kurias dabar išleidžiame Darbo Rūmams ir jų moderniems pastatams ir visokiems kultūrklubams, nevertėtų paskirti namelių statybai. <...> kol žmogus skursta, tai jam neįdomu nei kultūrklubai, nei puikios salės“ (Kalakauskas 1938). Visgi tiek argumentai „už“, tiek „prieš“ patvirtina esminę prielaidą – statinys čia reikšmingas ne tik savo architektūriniu pavidalu, bet ir platesnėmis, glaudžiai su politika susijusiomis prasmėmis. Tokios monumentaliosios architektūros ir politinės sąveikos atpažįstamos visu tarpukario laikotarpiu įvairiausiomis formomis, pradedant nuo siūlymų statyti muziejų Nemuno ir Neries santakoje (Dainius 1929) ar Vyriausybės rūmus ant Vytauto kalno (Jokimas 1924: 8) ir baigiant diskusijomis apie įgyvendintus įvairius reprezentacinius valstybės objektus, besikoncentruojančius naujai kuriamoje sostinėje Kaune. Svarbiausiais tokio pobūdžio statiniais galėtume laikyti Vytauto Didžiojo muziejų, Prisikėlimo bažnyčią, Karininkų ramovę, Prekybos, pramonės ir amatų rūmus, iš dalies ir Lietuvos banko pastatą. Politinė šių objektų reikšmė plačiai nušviesta to meto spaudoje (Petrulis 2008: 41–43). Su politiniu kontekstu sietina ir diskusija dėl urbanistiškai ne ką mažiau reikšmingo statinio – Kauno soboro – nugriovimo⁵.

Tačiau architektūrologiniu požiūriu įdomus ne tik šių statinių atsiradimo bei motyvavimo faktas, bet ir būdai, kaip šis politinis reprezentatyvumo uždavinys buvo įgyvendinamas, kitaip tariant, kokia stilistinė išraiška buvo pageidaujama ir naudojama. Čia galime išskirti

⁴ 1924 m. A. Jokimo ir F. Vizbaro parengtas aikštės suplanavimo ir sutvarkymo projektas taip ir nebuvo įgyvendintas (Kančienė 2006: 76).

⁵ Įdomu atkreipti dėmesį į tai, kad su Rusijos įtaka tapatintos taip pat ir bendrosios miestų bei miestelių negerovės, nešvara: „prieškarinė rusų „bezalabersina“ ir garsusis rusiškasai „purvynėlis“ (bolotco) dar ir ligi šiai dienai mums taip gardžiai patinka, jog mes be jų apsieiti negalime“ (Susirūpinkime ... 1932: 4).

dar vieną architektūrinio diskurso potėmį – diskusijas dėl stilistikos, tinkančios reprezentuoti valstybę.

2. Stilius kaip reprezentatyvumo prielaida

Vienoks ar kitoks visuomenėje vyraujantis architektūros grožio, architektūrinės harmonijos suvokimas kartu suteikia galimybę pasirinkti tinkamas politinei reprezentacijai formas. Ne paslaptis, kad dauguma reprezentacinių objektų tiek laikinojoje sostinėje, tiek kituose miestuose ir miesteliuose buvo statomi vadovaujantis senąja, jau Periklio laikų Atėnuose ištobulinta architektūros grožio formule – „harmonija, kaip visų dalių proporcingumas, geometrinis tobulumas ir ornamentas, kaip kažkas papildomo, kaip „grožio pagerinimas“ (Norberg-Schulz 1993: 128).

Pritarimą istorizmo elementams naujojoje architektūroje galime atpažinti ir viename kitame atsiliepime apie reikšmingesnius to meto statinius. Antai 1922 m., komentuojant vieno iš svarbesnių objektų, Valstybinės spaustuvės, konkurso projektus rašoma: „fasadas patiektas modernizuotame vokiečių klasicizmo stiliuje ir trobėsis suteiktų grožės Kauno miestui“ (Valstybinės ... 1923: 25); žavimasi ir „paukuotais tautiniais ornamentais <...>, milžiniškos žvaigždės gipsiniais spinduliais, lelijų lapeliais“ (Kauno ... 1923: 4) Kauno miesto teatre. Kiek įdomiau istorizmą teoriškai įprasmina M. Songaila, kai aprašydamas savo projektuotus Fizikoschemijos instituto rūmus teigia, jog siekęs sukurti statinį, „kad būtų galima universiteto studentus gyvais pavyzdžiais supažindinti su klasiškais formomis“ (Songaila 1933: 468). Tačiau tai kartu liudija, jog pats architektas suvokia, kad istorinių architektūros formų naudojimas jau neatitinka laikmečio dvasios. Savitą istorinių formų panaudojimo argumentaciją pateikia ir V. Landsbergis-Žemkalnis, Kūno kultūros rūmuose siekdamas „sujungti vienam pastate du dalykus, dvi formas: klasiką, pirmąjį didį fiziškos kultūros pionierių (Graikija), su mūsų laikais“ (Landsbergis 1931: 113). Atskirų argumentacijos už klasikinę manierą atvejų atrastume ir kituose straipsniuose. Visgi, nepaisant minėtų pavyzdžių, galime užčiuopti tam tikrą teorijos ir praktikos nesutapimą. Praktikoje nepriklausomai nuo funkcinio tipo ir laikmečio (iškalbingas pavyzdys – Karininkų ramovės pastatas, suprojektuotas 1935-taisias) bene populiariausias sprendimas siekiant objektui suteikti reprezentatyvumo – daugiau ar mažiau supaprastintas istorizmas, o spaudoje – priešingai. Čia kur kas dažniau sutiksime publikacijų, kuriose svarstoma apie būtinybę istorines architektūros formas keisti naujomis. Tad kokios šio prieštaravimo priežastys?

Viena vertus, eklektiniai ir istorizmo architektūros pavyzdžiai tiesiogiai siejosi su senąja politine santvarka. Tad „skolinimas“ iš „senybės rusų tradicijų, [kai] imama net pačioj Rusijoje, net jau prieš karą, prakeiktą ir inbiurusį statybos būdą“ (Dubeneckis 1925: 93), toli gražu neatrodė patrauklus bei puoselėtinas teorinėje mintyje. Kita vertus, visuomenėje vyraujantis architektūros grožio suvokimas dar toli gražu nėra bauhausinis. „Visi naujieji namai be jokių pagražinimų, be bendro stiliaus. Gal tai ir yra moderniška, bet vis dėlto miesto nepuošia“ (Nemo 1932) – rašoma populiariojoje spaudoje. Dalis periodikoje pasirodančių straipsnių, ypač iliustruojančių ne architektūros specialistų nuomonę, apskritai abejoja moderniąja architektūra, kaip estetinė vertybe, ir pasigenda „tikrojo architektūrinio stiliaus“: „Ar stiliaus vieningumą gali atstoti kitas vieningumas – grynai racionalinis, techninis, kuris viešpatuoja pritaikomoj šiu dienų architektūroj? <...> Ar standartizuotas vieningumas gali pakeisti intymų, dvasinį vieningumą, kuriuo pasižymėjo visi didieji praeities stiliai?“ (Ar atgimsta ... 1935: 202). Gana žaismingai vyraujančių architektūros mentalitetą apibūdina ir 1935 m. Kaune lankęsis estų architektas Hanno Kompus: „Kauniečiai, atrodo, turi palinkimą ir talentą į didelį dekoratyviškumą, pasakyčiau, net paradiškumą. Tat reiškiasi net uniformoje: jau Lietuvos stotyse policininkai efektiškai krenta į akis savo kutosais, aukštais šalmais <...>. Šis džiaugsmas dekoratyviškumui reiškiasi ir fasaduose, balkonuose, karnizuose ir kituose architektūros elementuose, prie ko prisideda dar plastiškieji atvaizdavimai herbuose, biustuose, medaliuose ir t. t.“ (Iš senos ... 1935: 5).

Tad nors suinteresuotoji Lietuvos visuomenės dalis turėjo galimybę gana greitai, pernelyg neatsilikdama nuo Europos susipažinti su novatoriškiausiomis architektūros teorijomis, nors architektai (V. Švipas, K. Reisonas, S. Stulginskis ir kt.) viešai deklaravo mintis, artimas XX a. pirmosios pusės modernistų principams, senąją architektūrą laikydami „knaisiojimu visokių Liudvikų kapinėse“ (Švipas 1927: 332), tačiau kai prabylame apie reprezentatyvumo sampratą, funkcionalizmas greičiau laikytinas reta išimtimi. Visuomenės mentalitete išsisknijęs architektūros reprezentatyvumo tapatinimas su dekoratyvumu išlieka pakankamai stipriu argumentu per visą tarpukario laikotarpį. Puiki iliustracija – 1939 m. planuojamas statyti Valstybės rūmų kompleksas. Architektūrinės estetikos prasme konkurso dalyviams buvo išsakytas aiškus reikalavimas: „pastatų architektūroje pageidaujama laikytis klasiškos dvasios“ (Valstybės ... 1939: 8).

Tačiau prisimenant neigiamas istorizmo konotacijas, galima tikėtis kažkokios savitos teorinės pozicijos, įprasminančios reprezentatyvumo paieškas ir kartu, kiek tai įmanoma, atspindinčios architektūrinį visuomenės mentalitetą. Savotiška išėjimo tampa „tautinis stilius“, apie kurio kūrimą spaudoje nuvilnija itin plačios diskusijos. Ši, istorizmo ir liaudies meno motyvus supynusi stilistika tampa bene aiškiausiai Lietuvos politinius principus įkūnijančia architektūros forma. Kaip pastebi D. Mačiulis, po 1926 m. perversmo „minimali lietuviybės sauga numatė lietuvių kalbos puoselėjimą, o maksimali reikalavo tautinių mitų ir simbolių“ (2005: 193). Architektūrinė raiška, kaip vienas svarbiausių materialiosios kultūros formavimo elementų, čia užėmė neabejotinai svarbią vietą. Tą patvirtina ir architektūrai skirti straipsniai, iš kurių galima susidaryti gan tvirtą prielaidą, kad retorika, puoselėjanti „tautinio stiliaus“ paieškas, iš esmės atspindi bendrą patriotinį diskursą ir tiesiogiai siejasi su politiniais tikslais. Panašius imperatyvus kūrėjams rasime tiek architektūroje ir urbanistikoje (Petrulis 2008), tiek dailėje (Jankevičiūtė 2002), tiek apskritai bet kurioje kultūrinės veiklos srityje.

Šioje vietoje derėtų akcentuoti, kad „tautinio stiliaus“ atveju svarbesnis ne išskirtinis funkcinis tipas, bet stilistinė raiška. Siekiama, kad ji taptų universali visiems objektams. Taigi politinė argumentacija iš reprezentatyvių funkcinų tipų perkeliama ir į kasdienybę. Idėjine prasme tai galima interpretuoti kaip tam tikrą sąsają su modernizmu.

3. Architektūra kaip socialinis projektas

Suvokiant modernizmą kaip turintį „Atėnų chartijos“ dvasios požymių, vienas iš svarbiausių idėjinių modernizmo inspiracijos šaltinių – dėmesys socialiniam aspektui. Tiesa, reikia neužmiršti, kad pamatinis „Atėnų chartijos“ tikslas – pertvarkyti chaotiškos XIX a. urbanizacijos pasekmes. Lietuvoje šios problemos kiek menkesnės, tad ir teoriniai bei politiniai lūkesčiai, o ir praktiniai miestų plėtros tikslai yra kiek kitokie, dažniau besisiejantys su kasdienio miesto modernėjimo (vandentiekio, šaligatvio tiesimas ir pan.) bei švarėjimo refleksijomis.

Net ir vienas iš svarbiausių modernizmo principų – daugiabučių statyba – Lietuvos spaudoje neretai priimamas kritiškai, kaip „ardantis miesto architektūrinį vaizdą“ (Daugis 1932), o apgyvendinimo siekiama mažaukščiuose gyvenamuosiuose namuose. Didesnieji miestų darbininkų namai, netgi sparčiai augančioje laikinojoje sostinėje, kurią kamuoja butų krizė, teoriškai

planuojami tik kaip 4–12 butų (Yla 1937). Nepaisant to, jei bandytume apibendrinti vienaip ar kitaip su modernumu ir socialine politika susijusią tarpukario spaudą, tekstus, kuriuose svarstomi apgyvendinimo procesai, turėtume išskirti kaip vieną aktualiausių bei plačiausiai diskutuojamų temų. Tuo pat metu šie straipsniai iliustruoja ir Lietuvos architektūrinės minties modernėjimo kelią. Publikacijose diskutuojama apie miesto raidą pritaikant jį prie socialinių reikmių, kovojant su skurdu (Korsa 1936a: 3). Akcentuojama, kad sprendžiant butų klausimą pakankamai didelį vaidmenį gali atlikti „susisiekimo ir susižinojimo priemonių išstobulinimas“ (Miestų ... 1935: 1), t. y. pasaulio modernėjimas.

Prisiminus F. Jameson teiginį, kad politika architektūriniame kontekste gali būti suprantama dvejopai: kaip specifiška, vietinė, empirinė veikla ir kaip „politika globaliųjų prasme“ (Jameson 2005: 243), diskusijose apie „pigų butų kolonijas“ pastebimas itin ryškus empirinis politikos akcentas. Vienas iš iliustratyvių pavyzdžių – 1932 m. Kauno miesto burmistro J. Pikčilingio viešai deklaruotas užsakymas miesto inžinieriui sudaryti „bandomąjį bendrų bruožų projektą tokių namų, kuriuose būtų su atitinkamais patogumais šeimoms gyventi butai, kurių nuoma būtų 50 litų per mėnesį, ir kad vis dėlto tos pajamos padengtų namų išlaikymo išlaidas, amortizaciją ir įdėto kapitalo procentus“ (Pigių ... 1932: 3). Čia pat spaudoje gautas atkirtis – „jei tie patogumai susidėtų tik iš vandentiekio ir centralinio šildymo, tai labai tenka abejoti, ar imant tokio didumo nuomą, kad ir už mažiausią butelį, gaunamos pajamos padengtų namų išlaikymo išlaidas, amortizaciją ir įdėto kapitalo procentus“ (Karigalis 1932) – leidžia daryti prielaidą, kad tokie burmistro teiginiai nemaža dalimi tapatinimi su politine retorika. Panašaus pobūdžio diskusijų spaudoje galėtume rasti pakankamai daug ir įvairiuose leidiniuose. Argumentuojama tiek žvelgiant iš darbininkų pusės: „darbininkija gali ir turi pageidauti griežtesnio valstybės įsikišimo, jeigu turtingieji patys nenori susitvarkyti“ (Kalakauskas 1938); tiek pigių butų statybą siekiant pagrįsti darbdavių interesais: „iš praktikos yra nustatyta, kad darbininkai įvertina fabrių pastangas gerinti jų būklę ir už tai stengiasi atsilyginti sąžiningumu, stropumu, darbingumu ir aplamai to fabriko, kuriame jie dirba, nuoširdžiu interesu dabojimu“ (Nameliai ... 1937: 12); tiek svarstant ekonominio pelningumo galimybę: „nėra vilties tikėtis, kad pas mus galėtų įsisteigti privatinės biznio bendrovės, kurios galėtų imtis pigių butų statybos“ (Korsa 1936a: 2); tiek bandant atrasti realias politinio veikimo formas: „butų klausimo reikalu vyriausybės žygius galima būtų suskirstyti į trijų rūšių priemones:

a) butų ir jų sanitarijos įstatymų leidimas, b) butų statyba ir c) butų sanitarinė *priežiūra*“ (Dagys 1931); tiek pristatant užsienio patirtį – pradedant Anglija ar Vokietija ir baigiant Švedija ar sovietine Rusija.

Tačiau tenka pripažinti, kad visas šis daugiau ar mažiau politizuotas tekstų srautas menkai teatspindėjo realius apgyvendinimo procesus. Kai spaudoje prabylama apie esamas darbininkų gyvenimo sąlygas, matome gana toli nuo modernybės atitrūkusią situaciją. Vienas iš pavyzdžių – „pigų butų kolonijos“ Kauno tvirtovės fortų kazematuose su „tamsiais ar pustomaisiais koridoriais, kuriuose yra pavojingi šuliniai“ (Pigiųjų ... 1932: 4). Tad nepaisant to, kad moderniai įrengtos „pigų butų kolonijos“ buvo vienas iš dažnai naudojamų politinės retorikos elementų, kad „miesto vadovybė yra pasiryžusi panaikinti buvusius ligi šiol Kauno pakraščiuose senas pigių butų kolonijas, kurios yra virtusios daugiau nuodėmių lizdais negu gyvenamaisiais namais“ (Kaip ... 1933: 3), šie pareiškimai ar svarstymai liko tik architektūrinės ir politinės minties paveldu. Realūs architektūrinės politikos veiksmi, berods, kur kas akivaizdesni kuriant reprezentacinius statinius, planuojant naujas Rotušės (Vileišis 1939) ar Vyriausybės rūmų (Valstybės ... 1939: 5) statybas.

Tiesa, žinome ir apie keletą progresyvesnių pavyzdžių. Sostinėje, Kaune, būta pavienių paprastos, dažniausiai medinės statybos projektų: „laikotarpy pusantro mėnesio Žaliajam Kalne prie Darbininkų gatvės išaugo šeši didoki namai, skiriami biednuomenei ir bebutininkams valdininkams apsigyventi“ (Nauji ... 1924: 3). Neminint kooperatinių namų, kurie taip pat „buvo standartizuojami, todėl ekonomiškесni ir labiau prieinami vidutiniams valdininkams“ (Kančienė 1988: 116), atkreiptinas dėmesys ir į architektūriškai kiek išraiškingesnius darbus: S. Kudoko projektuotą pigių butų koloniją K. Petrausko gatvėje (1934 m.) ar pagal I. Trakmano projektą pastatytą pigių butų koloniją Griunvaldo gatvėje (1936 m.). Sekant pastaruoju projektu, 1940-aisiais planuota „pradėti darbininkų butų statybą ir kituose miestuose: Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje ir kitur“ (Darbininkų ... 1940: 227). Su socialinio būsto programomis susiję ir specifinėms grupėms skirti projektai, kaip antai Karo invalidų bendrabutis K. Donelaičio g. 75a, Kaune (1936 m., inž. Acus-Acukas), ar Žaliakalnio senelių prieglauda Aukštaičių g. 10, Kaune (1939 m., arch. K. Reisonas) (1 pav.).

Žvelgdami per teorinės minties prizmę, galėtume atkreipti dėmesį, kad nei vienas iš minėtų pavyzdžių nevisiškai įkūnijo standartizacijos principus ar modernistinę bauhausinę ideologiją apie „fundamentalų pri-

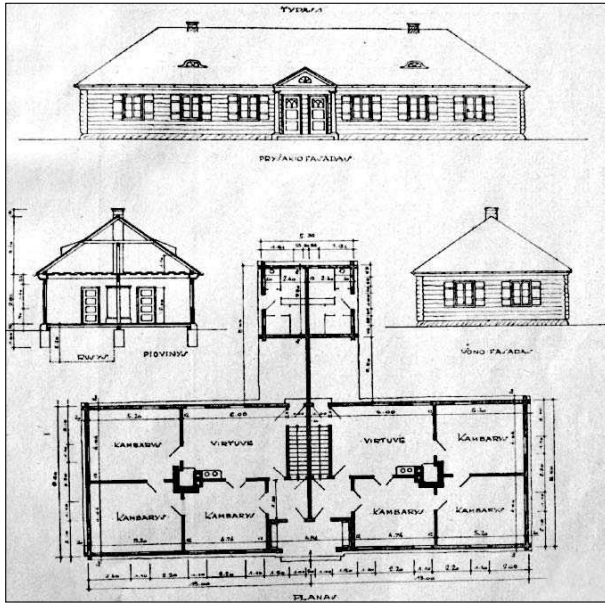

1 pav. Buvusi senelių prieglauda Kaune, Aukštaičių g. 10 (arch. K. Reisonas), 1939 m.

Fig. 1. Former nursing home in Kaunas, 10 Aukštaičiai st (arch. K. Reisonas), 1939 m.

klausymą nuo technologinės formų kalbos“ (Asendorf 2006: 80). Priešingai – šios nuostatos traktuojamos kaip svetimybė. Tarkim, aptariant naujai kylantį darbininkų miestelį Klaipėdoje, kritikuojamas tiek standartinių namelių panašumas, tiek „savotiškas vokiškas stilius, [kuris] juos daro lietuviui nuobodžius“. Galima manyti, kad teigiamu pavyzdžiu būtų palaikyta vienokia ar kitokia „tautinio stiliaus“ apraiška, juoba kad atkreipiamas dėmesys, jog „naujuose namuose įsigyvena lietuviai, kurie suvokietintai Klaipėdai turi auklėjamosios reikšmės. Tai ir aplinkumą jiems reikia padaryti lietuviškesnę“ (Klaipėdos ... 1938: 3). Turint galvoje taip ir nedavusias apčiuopiamesnių rezultatų „tautinio stiliaus“ paieškas, mediniai namukai (dar 1922 m. pateikti E. Peyerio „Panemunės būstinės“ projekte ar 1925 m. leidinyje „Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumas“), kurie, anot autoriaus, galėjo „būti pavyzdingas ekonominės konstrukcijos ir estetikos žvilgsniu“ (Peyeris 1922) (2 pav.), greičiausiai būtų buvę priimti kur kas šilčiau.

Analizuojant kasdienių funkcinių tipų bei politikos sąsajas, derėtų prisiminti ir J. Minkevičiaus pastabą, kad „nepriklausomos Lietuvos valstybės politika buvo grindžiama trimis pagrindiniais prioritetais <...>: gynyba, švietimas ir ūkio reformos <...>. Dėl to sutelkus visus įmanomus materialinius finansinius išteklius buvo projektuojamos naujos kareivinės, pradinės mokyklos, gimnazijos, specialios mokyklos, universitetas, sveikatos apsaugos ir sporto objektai, geležinkelio stotys, pieninės ir daug kitų ūkinės paskirties statinių“ (2001: 90–91). Tačiau spaudoje plačiau atsispindintis architektūros ir politikos ryšys visų pirma sietinas su

2 pav. Dviejų šeimų tipinio medinio namo projektas Panemunės gyvenvietei (arch. E. Pejeris), 1922 m.

Fig. 2. Project of two-family wooden house for Panemunė neighborhood (arch. E. Pejeris), 1922 m.

gyvenamosios architektūros problemomis. Nepaisant to, kad politinės-socialinės *Modern Movement* vertybės siekiant visuotinės gerovės be gyvenamojo būsto neatsiejamos ir nuo „valstybės valdomos sveikatos apsaugos bei mokyklų“ (Stites 1989: 23), nepaisant to, kad Lietuvoje tarpukario laikotarpiu mokyklų statybos mastas gana išpūdingas, jei žvelgsime per idėjinę prizmę – ryškesnio teorinio pamato šie reiškiniai neįgauna. Vargu ar Lietuvoje galėtume atpažinti tokių radikalių idėjų, kaip tarkim to meto socialistinėje Rusijoje, kurioje laikoma, kad „vaikų auginimas ir auklėjimas bus pavestas viešoms įstaigoms“ (Naujoji ... 1931: 2), idant aktyviai dirbti galėtų ir moterys. Lietuvos spaudoje pristatant švietimo sistemai skirtus objektus, kaip ir kitais atvejais, didesnę reikšmę turėjo tautinis patriotinis diskursas. Antai V. Landsbergis, norėdamas išryškinti naujai projektuojamo stadiono privalumus, pabrėžia, kad „Fiziško auklėjimo rūmai, auklėdami sveikus tautos papročius, mokydami tobulinti fizinę patvarą ir sveikatą, turės praskinti mūsų plačioje visuomenėje naujus gyvenimo takus“ (Landsbergis 1931). Akivaizdu, tai daugiau su reprezentacine nei su socialine politika susieti pastebėjimai.

Išvados

1. Apibendrinant Lietuvos tarpukario periodikoje atpažįstamas architektūros ir politikos sąsajas galima išskirti dvi problematines grupes. Viena vertus, tekstuose atsiskleidžia valstybingumo įtvirtinimo laikotarpio aktualijos, glaudžiai susijusios tiek su instituciniu (sostinę perkėlus į Kauną būtina sukurti šiai funkcijai pritaikytą architektūrinę infrastruktūrą), tiek su politiniu reprezentaciniu (įvairialypiškai išreikštas tautinio pasididžiavimo jausmas) aspektais. Kita vertus, tarpukaris neatsiejamas nuo įvairialypių modernizacijos procesų, kurie spaudoje atsiskleidžia per miesto funkcinės bei socialinės raidos tematikas.
2. Reprerentatyvusis statinių pradai pasireiškė tiek per išskirtinę, valdžios tikslus įkūnijančią funkciją, tiek per tinkamus stilistinius sprendimus. Stilistinėje ploteje reprezentacinė valstybės ideologija spaudoje visų pirma tapatinata su „tautinio stiliaus“ paieškomis. Modernioji architektūra, kuri dar nėra kanoninė, kartu nėra tapusi ir galios demonstravimo įrankiu. Svarbiausi valstybinės paskirties statiniai, nors ir nebūdami „tautinio stiliaus“ pavyzdžiais, taip pat sulaukdavo tekstų, skatinančių įžvelgti tuose statiniuose pažangos, politinio stabilumo ir panašius motyvus.
3. Bendrieji visuomenės modernėjimo procesai neišvengiamai inspiravo ir tam tikrus socialinius debatus, kurie gan glaudžiai siejasi su bendrąja modernizmo paradigma. Nors ir nebūta tarptautinio lygio architektūros meistrų, įkūnijančių „herojiškąjį periodą“, nors ir nesukurta savita moderniosios architektūros teorija, tačiau atkreiptinas dėmesys į nemažą architektūrinės spaudos tekstų dalį, kuri skirta socialinio būsto klausimams. Šiuos tekstus galima interpretuoti kaip lokalias, į tiesioginius sprendimus orientuotos architektūros politikos apraiškas.

Literatūra

- Ar atgimsta architektūra? 1935. *Židinys XXI*(2): 202–203.
- Asendorf, C. 2006. The Bauhaus and the World of Technology – Work on Industrial Culture?, in *Bauhaus*, ed. by J. Fiedler. Cologne: Könemann, 80–88.
- Dagys, J. 1931. Miestų statybos ir butų reikalai, *Savivaldybė* 3(94): 6–10.
- Dainius, V. 1929. Keletas žodžių dėl besiertinančio D. L. K. Vytauto mirties 500 metų jubiliejaus, *Lietuvos aidas* 145(629): 5.
- Darbininkų bloko Kaune, Griunvaldo g. projektas. 1940. *Savivaldybė* 7–8(66–67): 227–229.
- Daugis, P. 1932. Musų „dangorėžiai“, *Dienos naujienos* 155(377): 2.
- Dubeneckis, V. 1925. Apie mūsų architektūrą, *Baras* 1: 89–95.
- Forty, A. 2004. *Words and Buildings: a Vocabulary of Modern Architecture*. London: Thames and Hudson. 335 p.
- Grava, S. 1993. The Urban Heritage of the Soviet Regime: The Case of Riga, Latvia, *Journal of the American Planning Association*, 59(1): 9–30.
- Yla, S. 1937. Darbininkų namai. Kaip šis klausimas sprendžiamas pas mus ir kitur, *XX amžius* 123(281): 5.
- Iš senos rusų įgulos gūžtos išaugo moderniškias miestas: labai įdomus svetimšalio architektoriaus žodis apie Kauno statybą. 1935. *Lietuvos aidas* 142(2405): 5.
- Iškilmingai atidaryti – pašventinti Prekybos, Pramonės ir Amatų Rūmų namai. 1939. *Lietuvos aidas* 80(4482): 1.
- Jameson, F. 2005. Is Space political?, in *Rethinking Architecture. A Reader in Cultural Theory*, ed. by N. Leach, 2 ed. London: Routledge, 242–255.
- Jankevičiūtė, G. 2002. Dailė kaip politikos kalba. Lietuva 1918–1940, *Menotyra* 2(27): 46–55.
- Jokimas, A. 1924. Apie Kauno miesto planą, *Savivaldybė* 8–9(15–16): 6–9.
- Jokimas, A. 1940. Apie Kauno miesto statybą, *Technika ir ūkis* 3(36): 42–45.
- Kaip tvarkoma laikinoji sostinė. 1933. *Dienos naujienos* 167(687): 3.
- Kalakauskas, V. 1938. Trūksta darbininkams butų, *Darbininkas* 32 (971): 1.
- Kančienė, J. 1988. Racionalizmas Kauno tarpukario laikotarpio gyvenamuosiuose namuose (1918–1940), *Lietuvos TSR architektūros klausimai IX*: 106–122.
- Kančienė, J. 2006. Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės, *Archiforma* 3(35): 72–80.
- Karigalis, A. 1932. Svajonės apie pigius butus, *Dienos naujienos* 5(228): 2.
- Kauno miesto teatras. 1923. *Statybos menas ir technika* 2(5): 3–5.
- Kelermileris, A. 1922. Prakalba, *Statybos menas ir technika* 1: 3.
- Klaipėdos darbininkams statomas atskiras miestas. 1938. *Darbininkas* 35(974): 3.
- Korsa, K. 1936. Darbininkų butų kolonijų reikalas Lietuvoje, *Darbas* 17(23): 2.
- Korsa, K. 1936. Kaip turėtų būti tvarkomas darbininkų butų kolonijų reikalas, *Darbas* 18(24): 3.
- Landsbergis, V. 1931. Fiziško auklėjimo rūmai, *Fiziškas auklėjimas* 2: 109–114.
- Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumas*. 1925. Kaunas: Vidaus reikalų ministerijos statybos inspekcijos leidinys. 96 p.
- Mačiulis, D. 2005. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. 302 p.
- Markus, T. A.; Kameron, D. 2002. *The Words Between the Spaces*. London: Routledge, 190 p.
- Miestų plėtimas ir darbo žmonės. 1935. *Darbo Lietuva* 3: 1.
- Minkevičius, J. 2001. Valstybės politikos atspindys Lietuvos architektūroje 1918–1940 m., *Archiforma* 1: 87–94.
- Nameliai „Maisto“ darbininkams. 1937. *Ūkininko patarėjas* 49(478): 12.
- Nauji namai. 1924. *Lietuvos žinios* 289: 3.
- Naujoji socialistinių miestų statyba. 1931. *Dienos naujienos* 59: 2.
- Nemo. 1932. Kauniškės pastabos, *Lietuvos aidas* 168(15483): 5.
- Norberg-Schulz, C. 1993. *Meaning in Western Architecture*. New York: Rizzolli. 229 p.
- Pastatė Vilniaus kryžių. 1937. *Ūkininko patarėjas* 49(478): 11.
- Peyeris, E. 1922. Panemunės būstinės projektas, *Statybos menas ir technika* 2: 3–10.
- Petrulis, V. 2008. Erdvinės lietuvių tautinio stiliaus politikos projekcijos 1918–1939 m., *Meno istorija ir kritika* 4: 35–48.
- Pigių butų kolonijos klausimas Kaune. 1932. *Lietuvos aidas* 3(1378): 3.
- Pigiųjų butų kolonijos. 1932. *Lietuvos aidas* 137(1512): 4.
- Ramovės Rūmai. 1937. *Kardas* 8(262): 187–192.
- Songaila, M. 1933. Vytauto Didžiojo universiteto Fizikos-Chemijos institutas, *Technika* 7: 459–500.
- Stites, R. 1989. *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York, Oxford: Oxford University Press. 307 p.
- Susirūpinkime provincijos kultūrinimu. 1932. *Lietuvos aidas* 26(1401): 4.
- Švipas, V. 1927. Architektūros reikalu, *Kultūra* 7–8: 329–334.
- Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*. 1997. Ed. by C. Jencks; K. Kropf. New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: Academy editions. 312 p.
- Uždavinys, V. 1938. Per Jonavą, Kėdainius į Panevėžį, *Darbas* 1(293): 8.
- Valstybės rūmų statybos projektas. 1939. *Lietuvos aidas* 51 (4453): 8.
- Valstybinės spaustuovės projektu konkursas. 1923. *Statybos menas ir technika* 1(4): 25–27.
- Varnas, A. 1925. Lietuvių kryžiai, *Baras* 5: 81–83.
- Vileišis, J. 1939. Ar reikalinga Kaunui naujieji Rotušės rūmai, *Lietuvos žinios* 22(5887): 5.

MANIFESTATIONS OF ARCHITECTURAL POLICY IN THE LITHUANIAN PRESS DURING INTERWAR PERIOD (1918–1940): BETWEEN REPRESENTATION AND SOCIAL JUSTICE

V. Petrulis

Abstract. The paper concentrates on architectural discourse of the interwar period (1918–1940) of Lithuania. The main objective of the paper is to represent the history of the Lithuanian architectural thought of the period through analysis of the interwar press. Due to a wide scope of the problem the paper is devoted to one of the major problems of architectural theory – relation of policy/power and space. Following publications in the press, a few dominant aspects of the problem were distinguished: representation of the state (as an exemplar element of global political ideology), and issues of social housing (as illustration of local, towards practical decisions oriented policy). It is discovered that the dominant theoretical position concerning the matters of spatial representation is discussions on “national style”. While the socio-political discourse of Modern Movement mainly concentrates on discussions about “social housing colonies”.

Keywords: interwar period, theory of architecture, architectural policy, national style, social housing, Modern Movement.

VAIDAS PETRULIS

Doctor of the Humanities (arch), Kaunas University of Technology, Institute of Architecture and Construction., Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva. E-mail: vaidas_petrulis@yahoo.com

Research worker, Institute of Architecture and Construction of Kaunas University of Technology (Sector of History and Heritage of Architecture). Publications: author of a series of research papers and conference presentations on soviet and interwar Lithuanian architecture and architects. Member of ICOMOS and DOCOMOMO. Teaching: history of modern architecture, Vytautas Magnus University. Research interests: history and theory of the 20th c. architecture, soviet culture.